

چاروق دوزی درنجان

محمد کاظم مکملی

الف - سابقه

چاروق بدون تسمه و بند بوده است با نوک عقابی برگشته و در آن هنگام که بازار کفاشان زنجان رونقی داشت و کفش ماشینی در کار کفش دوزی و کفافی وقفه ایجاد نکرده بود یعنی تا ۲۰ سال پیش، از این نوع چاروق ساخته میشد ولی امروزه بطور کلی متروک شده و دیگر کسی از آن نوع چاروقها درست نمی کند.

چاروق ظریف که مورد نظر و موضوع بحث ماست فرم و شکل خاصی دارد با مواد اولیه و ویژه ای که صرفاً برای راه رفتن روی قالی و اطاقهای مفروش ساخته می شود که سابقاً پشت بسته و بدون پاشنه بود ولی چند سالی است که بصورت نعلین و پاشنه دار ساخته می شود و فقط کف آن از چرم و رویه آن برنگهای مختلف از نخهای ابریشمی و سیم گلابتون بافته و تزئین می شود.

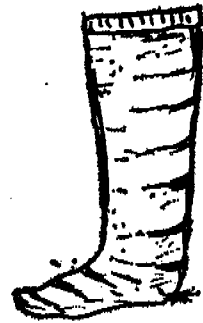
بمنظور بررسی این صنعت ظریف نوپا در تنها کارگاه کوچکی که به تولید چاروق می پردازد پای صحبت استاد آزاد علی محمدی می نشینیم. در مورد سابقه چاروق دوزی میگوید:

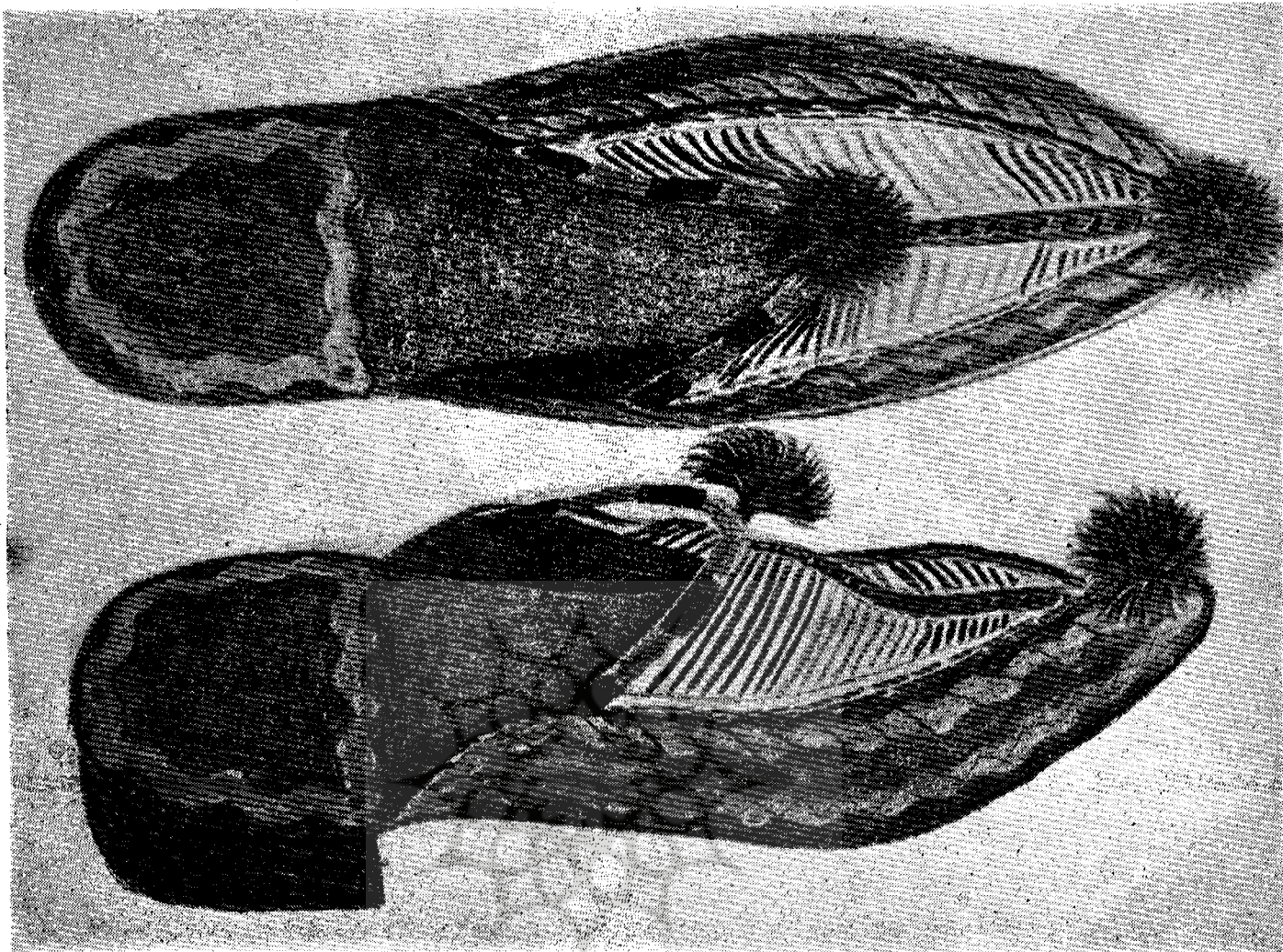
- چاروق دوزی از خیلی قدیم متداول بود و کشاورزان خودشان آنرا از چرم خام درست میکردند ولی بعدها چرم پخته بکار گرفته شد، ولی بصورت امروزی شاید کمتر از صد سال است که تولید میشود قبل از همه استادکاری بود

چاروق عبارت از پاپوش و پای افزاری است که از قدیم الایام مورد استفاده بوده و با شکل مختلف تهیه و ساخته می شده و قسمت اعظم ساختمان آن در قدیم از چرم بوده است. در فرهنگ معین تحت عنوان چاروق چنین نوشته شده است «چاروق [ترکسی = چارغ = چاروق] کفش چرمی که بندها و تسمه های بلند دارد و بندها بساق پا پیچیده می شود. پا تابه، پالیک.» در زیر این شرح شکلی از چاروق مطابق شکل زیر چاپ شده است.

در اصطلاح محلی به لهجه ترکی چاروق را (چارخ) تلفظ میکنند.

چاروقی که مورد نظر ماست و هم اکنون در زنجان بصورت یک صنعت دستی ظریف ساخته و عرضه میشود با چاروقی که در ادبیات ما از آن نام برده اند (چارقت دوزم کنم شانه سرت «مولوی») یا در قدیم مورد استفاده بود، بکلی مغایر و کاربرد آن نیز متفاوت است. چاروق در گذشته نوعی کفش و پاپوش بوده که از چرم ساخته می شده و در روستاها بیشتر چوپانان از آن استفاده می کرده اند و اغلب بدون پاشنه بود، با تسمه هایی که به ساق پا می پیچیده اند. در سالهای اخیر نیز در زنجان نوعی از چاروق ساخته می شد که رویه آن از چرم قرمز رنگی بود که دباغهای زنجان با دست عمل می آوردند و کارخانه ای نبود. این نوع

طرحی از چارق کار زنجان :

تعطیل کرده و بکار دیگری روی آورده است.

ما قبلاً چاروق‌ها را بصورت پشت بسته و بدون پاشنه درست میکردیم و امروزه بصورت دمپائی و پاشنه بلند تهیه میکنیم مگر اینکه کسی سفارش داده، بخواهد بصورت سابق برایش بدوزیم.

ب - ابزار کار :

ابزار کار و وسایل مورد استفاده برای تهیه چاروق شرح زیر است :

۱- گزن (اصطلاح محلی گعزن) قطعه فلزیست مثل تیغه‌کارد بطول ۱۷ تا ۲۰ سانتیمتر و به ضخامت $\frac{1}{5}$ میلی‌متر و پهنای ۳ سانتیمتر که یک سر آن با

بنام جمع‌فر که در این زمینه کار میکرد. بعد از او شخصی بنام رضا این کار را دنبال کرد و سپس آقای اصغر خطیبی که استاد من بود در این زمینه فعالیت داشت که تا ۶ سال پیش تنها کارگاه چاروق‌دوزی زنجان را اداره میکرد و من تنها شاگرد این کارگاه بودم که از ۱۸ سالگی با ایشان همکاری میکردم و بعدها شاگرد دیگری نیز وارد کارگاه شد پس از ۷۰ سال شاگردی و کار با استاد رموز کار را آموختم و خود کارگاهی مستقل دایر کردم و پنج‌سالی هست که خودم در این کارگاه که فعلاً تنها کارگاه چاروق‌دوزی زنجان است کار میکنم زیرا استادم اخیراً کارگاهش را

پیچیدن پارچه بصورت دسته درآمده و سر دیگر آن با زاویه‌ای در حدود ۶۰ درجه بصورت تیغه تیزی درآمده که برای بریدن چرم بکار میرود (شکل ۱).
۲- چرمکی وسیله‌ای فلزی و برای کوبیدن چرم است و حدود ۱۶ سانتیمتر طول داشته، قطرش در طول آن متفاوت است (شکل ۲).

۳- چکش برای میخکوبی و جا کردن قالب در چاروق با شکل مخصوصی نظیر چکش کفاشان (شکل ۳).
۴- قلاب - میله‌ای است فلزی که دارای دسته چوبی است و نوک میله بصورت قلاب درآمده که برای بافتن روبه چاروق بکار میرود (شکل ۴).

۵- درفش - میله‌ای فلزی است دارای دسته چوبی که نوک میله به پهنای ۲ میلیمتر بصورت تیغه درآمده و برای سوراخ کردن چرم بمنظور دوختن و تعیین مسیر سوزن و نخ دوخت بکار میرود (شکل ۵).

۶- گازانبر (میخ‌کش) نظیر گازانبر نجاری با اندازه کوچکتر از آن (شکل ۶).

۷- گاز چرم‌کش که دارای ساختمان ویژه‌ای است که گوشه‌ها و لبه‌های چرم را با آن محکم کشیده و روی قالب چوبی سوار و با میخ محکم می‌کنند (شکل ۷).
۸- شانه چوبی برای شانه کردن گل‌های روی چاروق.

۹- قیچی معمولی برای بریدن آستری و نخ و مقوا و غیره.

۱۰- سنگ چاقوتیز کنی (باصطلاح محلی ربلر Bleur برای تیز کردن گرن یا نوک درفش.

۱۱- قالب چوبی به اندازه‌های مختلف.

پ - مواد اولیه مورد نیاز:

مواد اولیه لازم برای تهیه و ساختن چاروق دو دسته است اول موادیکه در ساختمان کف و تخت و پاشنه چاروق بکار میرود دوم موادیکه در ساختمان رویه مورد مصرف دارد.

اول : مواد مورد مصرف در کف و پاشنه
۱- چرم - چرمیکه برای ساختن چاروق بکار میرود، توسط دباغیهای خود زنجان تهیه می‌شود - چرم کارخانه‌ای بدرد این کار نمی‌خورد - این چرم صرفاً از پوست گاو تهیه می‌شود و اغلب برنگ قرمز آماده و عرضه می‌گردد. در ساختمان چاروق‌های سابق تمام کف و روبه از چرم بود ولی امروزه فقط کف و پاشنه را چرم تشکیل میدهد و رویه از نخهای الوان ابریشمی است بشرحیکه ذکر خواهد شد.

۲- مقوا : مقوای مورد مصرف همان مقوای معمولی است که برای ساختن جعبه‌های کفش و شیرینی و غیره بکار میرود و آنرا برای صاف بودن داخل چاروق و کف آن بکار می‌برند که روی آن با پارچه مخملی پوشیده میشود.

۳- فیر آهنی (فلزی) بین پاشنه و پنجه چاروق بکار میرود برای جلوگیری از خم شدن و تا خوردن کف و تخت چاروق (بین مقوا و چرم).

۴- چوب : برای تهیه پاشنه از چوب استفاده می‌شود بدین ترتیب که چوب را بصورت پاشنه با ارتفاع ۳ تا ۴ سانتیمتر و بابعاد مختلف بسته به اندازه و شماره چاروق، که قبلاً توسط نجاران ساخته شده است، خریداری و در ساختمان چاروق بکار می‌برند.

۵- پارچه مخمل : برای آستر چاروق و پوشش رویه پاشنه چوبی.

۶- میخ : برای اتصال کف چاروق

به پاشنه و محکم کردن آستری بروی پاشنه و اتصال چرم زیر پاشنه چوبی از میخهای چهارگوش ریز (میخ سایه) استفاده میشود.

دوم : مواد مورد مصرف در رویه چاروق:
۱- زیگزال زری دار : نوار باریکی است بصورت زیگزال که در تبریز بافته و تهیه می‌شود و به دورنگ زرد (طلائی) و سفید (نقره‌ای) در چاروق دوزی بکار میرود. در اطراف رویه چاروق دو یا سه ردیف از این نوار با نخ به قسمت چرمی دوخته می‌شود و داخل پاشنه نیز بوسیله زیگزال زینت داده می‌شود.

۲- سیم گلابتون : از جنس همان سیم گلابتونی که در کارهای زری دوزی مشهد یا گلدوزی بمنظور تهیه سجاده و جانمازی و رومیزی و غیره بکار میرود در رویه چاروق استفاده می‌شود. سیم گلابتون از پاکستان وارد می‌شود و چاروق دوزها از تهران خریداری میکنند با ضخامت‌های متفاوت و رنگهای سفید (نقره‌ای) و زرد (طلائی) سیم گلابتون اکثراً بصورت مخلوط و تاییده شده با نخ ابریشم برای بافتن رویه چاروق بکار میرود.

۳- نخ ابریشم : نخ ابریشم برنگهای مختلف سفید، زرد، قرمز، مشکی، آبی، و سبز بکار گرفته می‌شود که برای بافتن رویه چاروق که به تنهایی و یا مخلوط و تاییده شده با سیم گلابتون مصرف میشود.

۴- نخ دوخت : نخ قرقره معمولی که دو یا سه لایه بهم تاییده شده و برای دوختن زیگزال به قسمت چرمی رویه بکار میرود.

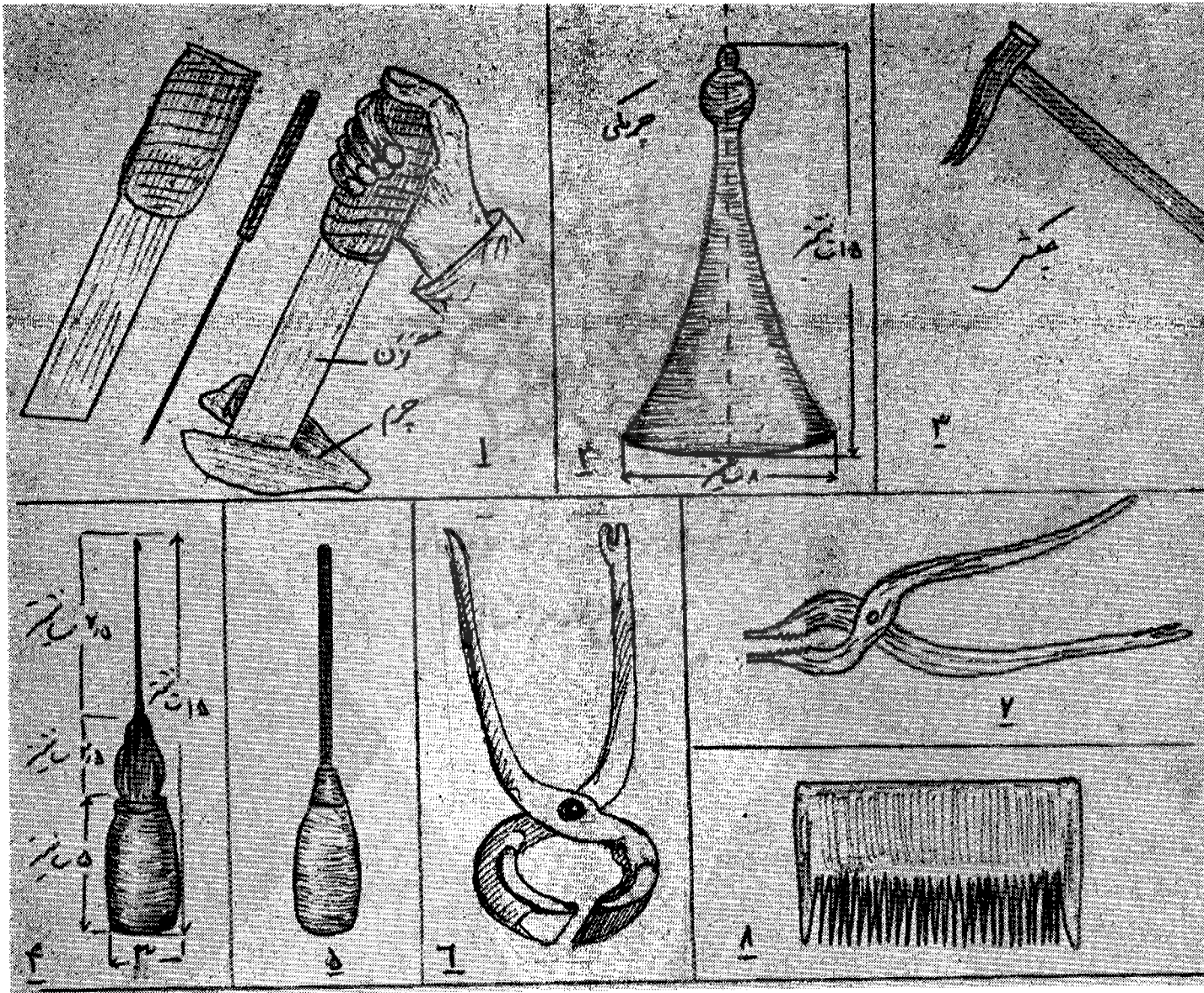
۵- نخ تاییده (اصطلاح محلی ارش aréch) به قطر یک میلیمتر برای دوختن و جمع کردن اطراف چرم کف

- ۱- گزن از پهنا و ضخامت و در حال برش چرم
- ۲- چرمکی
- ۳- چکش
- ۴- قلاب
- ۵- درفش
- ۶- گازانبر (میخ کش)
- ۷- گاز چرم کیش
- ۸- شانه چوبی

مطابق شکل ۹ که نظیر شکل کف يك اطوی معمولی است بریده و آنها را در ظرفی پر از آب خیس میکنند تا برای دوختن و قالب کشیدن نرمتر و آسانتر باشد.

۲- سپس هریک از چرمهای خیس شده را از طول تا کرده و تقریباً از وسط

چاروق بشرحیکه خواهد آمد.
 ت - طرز تهیه و دوخت چاروق:
 برای ساختن چاروق مراحل مختلفی وجود دارد به ترتیب زیر:
 ۱- قبلاً يك ورق چرم بزرگ را به اندازه های مختلف که مورد نظر است

کناره بوسیله درفش سوراخ میکنند تا هنگام دوختن اطراف چاروق قرینه و يك اندازه باشد.

۳- پس از این مرحله از يك سوراخ کناره با نخهای تائیده (ارش) شروع بکوک زدن میکنند تا بسوراخ قرینه برسند بطوریکه اولاً نخ از وسط ضخامت چرم عبور کند (شکل ۱۰) بعبارت دیگر پس از دوخته شدن از کف چاروق نخ، نمایان نبوده و دیده نمی شود. ثانیاً نخ را کمی می کشند تا اطراف چرم مثل سر يك کیسه یا لیفه قدری جمع شود (شکل ۱۱) و سپس برای صرفه جوئی در مصرف چرم تکه کوچکی از چرم بشکل مربع به قسمت پاشنه دوخته می شود.

۴- پس از اینکه چرم باین صورت درآمد آنرا به قالب چوبی می کشند و بعداً اطراف چرم یعنی قسمت های کوک شده را با گاز چرم کش گرفته و محکم می کشند و با میخ بر روی قالب چوبی محکم میکنند، چرم در این مرحله هنوز خیس است ولی وقتی بقالب کشیده شد می ماند تا خشک شود و شکل اصلی را بخود بگیرد.

۵- پس از خشک شدن چرم فتر- گذاری پاشنه شروع شده و از قالب خارج می شود.

۶- پس از خارج شدن از قالب مقوای کف چاروق چسبانده می شود و زیگزال اطراف چاروق (يك یا دو ردیف) دوخته شده و سپس مخمل داخل چاروق بصورت آستر چسبانده می شود.

۷- پس از این مرحله پاشنه نیز بوسیله میخ به قسمت چرمی محکم شده ولی قبلاً بدنه پاشنه چوبی با پارچه مخملی پوشیده می شود (بوسیله چسب می چسبانند) (شکل ۱۲).

۸- پس از کشیده شدن آستر مجدداً چاروق نیه تمام به قالب چوبی کشیده میشود و برای بافتن رویه آماده می گردد.

۹- برای بافتن رویه قبلاً رشته نخ از نوك چاروق (شکل ۱۲ نقطه A) به قسمت کعب قالب چوبی (شکل ۱۲ نقطه B) بنام نخ شیرازه کشیده می شود که دو لایه است و در قسمت B سر نخهای شیرازه با میخ بر کعب قالب چوبی بسته و محکم می شود.

۱۰- رویه چاروق را رشته نخهای بافته شده بصورت خطوط موازی وعمود بر شیرازه بفواصل ۱/۵ تا ۲ میلیمتر تشکیل میدهد ولی در بافتن رویه از يك رنگ نخ استفاده نمی شود بلکه این رشته نخهای موازی که در چاروق های نمره بزرگ به ۲۸ تا ۳۰ ردیف موازی میرسد حداقل از چهار رنگ تشکیل می شود (شکل ۱۳) که بصورت چهار یا پنج ردیف متوالی از يك رنگ را شامل می شود و هر يك از این رشته ها با قلاب بصورت زنجیره ای بافته می شود و یا از نخ تائیده شده با سیم گلابتون نخ کشی می شود بدین ترتیب که يك سر نخ یا زنجیره به يك لبه چرم محکم شده و در وسط به نخ شیرازه محکم می گردد و با همان طول به لبه قرینه چرم متصل می شود.

۱۱- پس از تمام شدن رویه، اطراف نخ شیرازه بصورت قرینه سه ردیف قلاب دوزی می شود به ترتیبی که جمعا عرض قسمت بافته شده به حدود يك سانتیمتر می رسد و نخ شیرازه پوشیده شده و دیده نمی شود. ردیف اول و دوم بوسیله نخ ابریشم و ردیف سوم یا کناره های شیرازه بوسیله سیم گلابتون بافته شده و سر این سه ردیف نخ از دو طرف بخود چرم محکم می شود. (شکل ۱۳).

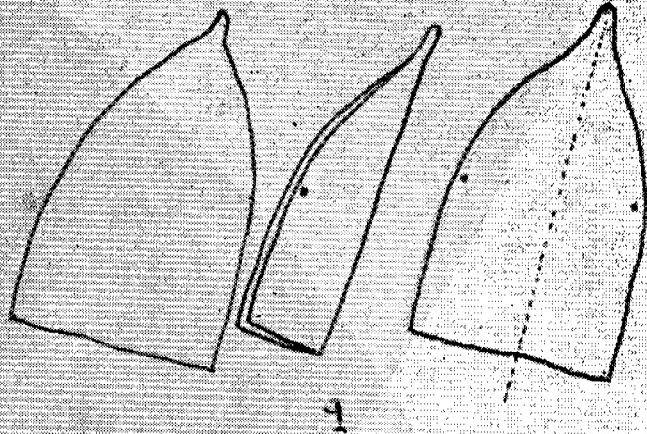
۱۲- پس از پایان کار رویه و شیرازه، دهنه چاروق بنام پرده بند بافته می شود که آنهم عبارت از چهار ردیف نخ موازی است از جنس نخ تائیده (ارش) که در وسط به شیرازه محکم شده و سپس روی این چهار ردیف توسط نخهای ابریشمی برنگهای مختلف بافته می شود بنحویکه عرض پرده بند نیز به يك سانتیمتر میرسد.

۱۳- ردیف آخری زیگزال به محل اتصال مخمل توئی و کناره چرم دوخته می شود.

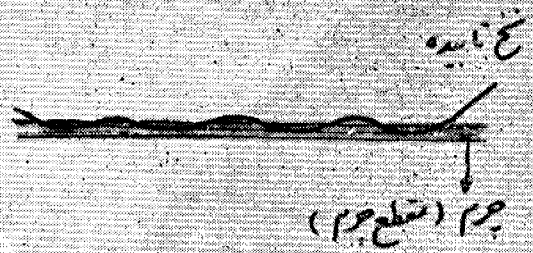
۱۴- آخرین مرحله ساختن گل های رویه چاروق است. هر لنگه چاروق دارای دو گل منگوله شکل است که باصطلاح محلی (قوتاز Gottâz) نامیده میشود يك گل در نوك پنجه و گل دیگر در محل تلاقی شیرازه و پرده بند (شکل ۵) تعبیه می شود و طرز ساخت آنها متفاوت است بدین معنی که گل نوك پنجه بطور جداگانه از طریق جمع کردن چند رشته نخ ابریشم که مثل جاروی کوچکی بسته می شود ساخته می شود و باقیچی یکدست شده و سپس با شانه چوبی شانه می شود تا پرزها از هم باز شده و بصورت منگوله درآید (شکل ۱۴) ولی گل روی پرده بند از جمع شدن سر نخهای پرده بند و شیرازه فراهم می آید و سپس از طریق شانه زدن بصورت گل در می آید بدین ترتیب گل نوك پنجه بعد از بافته شدن رویه به نوك پنجه دوخته می شود و يك رنگ است ولی گل رویه پرده بند که دو رنگ است در جای خود محکم بوده و بعداً تعبیه می شود.

ث - بازار فروش و میزان تولید:

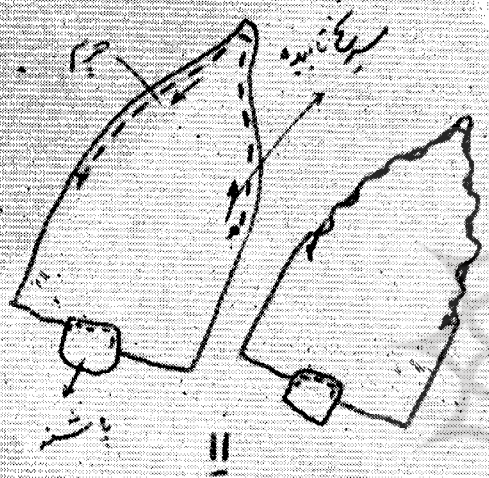
در شهر زنجان همانطور که قبلاً اشاره شد سابقاً فقط يك کارگاه وجود داشت که اصغر خطیبی با همکاری دونفر شاگردش آنرا اداره می کرده ولی میزان

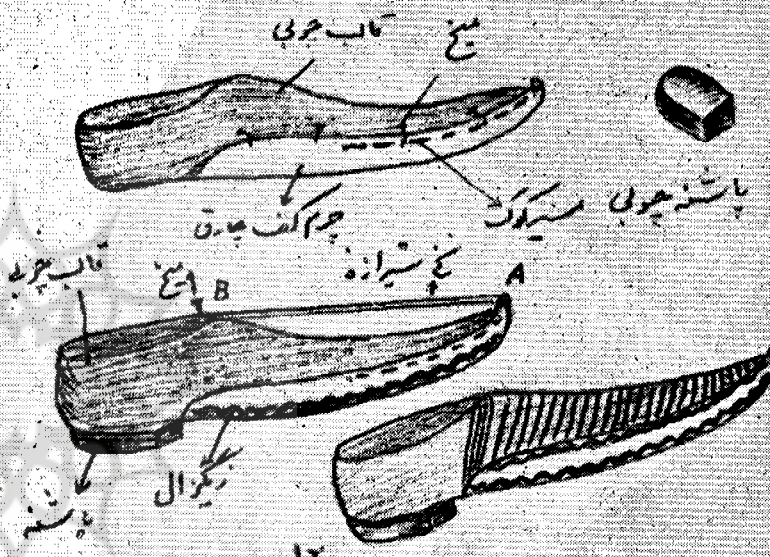
۹

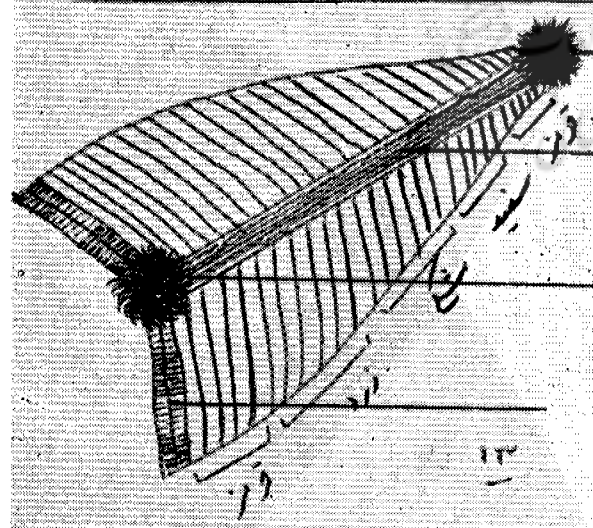
۱۰

۱۱

۱۲

۱۳

طرح رویه چاقی

۱۴

تولید خیلی کم و این صنعت ناشناخته بود و صرفاً برای سوغاتی و بصورت هدیه و پیشکش با سفارش قبلی تهیه و به شهرهای دیگر میرسید. تا اینکه بخاطر استقبال کم این کارگاه تعطیل شد و کارگاه شاگرد وی بنام استاد آزادعلی محمدی به فعالیت ادامه داد. با وجود این غیراز تولیدات کارگاه مذکور چند نفری نیز در منزل به تهیه و دوخت چاروق مشغول هستند و تولیدات خود را در اختیار فروشندگان بازار قرار میدهند در حال حاضر تعداد ۵ مغازه ضمن فروش اشیاء دیگری نظیر کفش یا صنایع دستی دیگر به فروش چاروق نیز اشتغال دارند.

اگر يك نفر به تنهایی کار کند بطور متوسط در روز قادر به تهیه ۴ تا ۵ جفت چاروق می باشد در نتیجه می توان تولید متوسط روزانه شهر را حدود ۲۰ تا ۲۵ جفت محسوب داشت.

هر جفت چاروق در حدود ۲۰۰ ریال مواد و مصالح اولیه میبرد که پس از خاتمه کار جفتی ۴۵۰ تا ۵۵۰ ریال بفروش میرسد.

قیمت مواد اولیه مورد نیاز بنا به اظهار استادکار مربوطه در حال حاضر شرح زیر است :

چرم کیلویی ۴۲۰ ریال نخ ابریشم يك لایه کیلویی ۶۰۰ ریال سیم گلابتون

کیلویی ۳۰۰۰ ریال زیگزال هر بسته (شامل ۱۸ یارد) ۶۰ ریال نخ قیطانی کیلویی ۱۱۰۰ ریال برای بافت شیرازه نخ تاییده (ارش) کیلویی ۳۵۰ ریال پاشنه بصورت ساخته شده جفتی ۲۰ ریال مخمل برای هر جفت حدود ۳۵ ریال.

در حال حاضر استقبال از چاروق افزایش یافته و برای خرید آن قبلاً باید به سازنده سفارش داد ولی متأسفانه بمنظور تولید بیشتر تا حدی از کیفیت هنری کار کاسته شده است جا دارد در این زمینه تشویق و ارشاد اصولی و منطقی از طرف مقامات مسؤول بعمل آید و تولیدکنندگان مورد حمایت قرار گیرند.

